

RÉVÉSZ PIROSKA

A helyettes szülői szolgáltatás

Az új gyermekvédelmi törvényben a települési önkormányzatok gyermekjóléti feladatai között megjelent egy új fogalom, az ún. „helyettes szülői szolgáltatás”, amely ma Magyarországon még az útkeresés fázisában lévő, új ellátási forma gyerekek családba fogadására és átmeneti időre szorítkozó, teljes körű ellátására.

Célja a szülő gyermekmegtartó erejének támogatása, kapcsolatuk megőrzése azokban az esetekben, amikor a család, leggyakrabban a gyermekét egyedül nevelő szülő, átmeneti akadály miatt nem képes gyermeke mellett a szülői feladatokat ellátni.

A helyettes szülő bevonásával – bizonyos esetekben – *megelőzhető* a gyerek számára a hatósági intézkedés, a gyermekotthoni elhelyezés, a szülő számára pedig a mindezek megszüntetésével járó kiszolgáltatott helyzetek sorozata és kockázata.

Az alábbiakban néhány helyettes szülői tevékenységgel kapcsolatos, továbbgondolásra érdemes szakmai szempontot szeretnénk felkínálni a gyermekjóléti alapellátásban foglalkoztatott szakemberek számára. Itt összegyűjtött gondolataim elsősorban vitaindító célt szolgálnak. Időszerűnek tartom, hogy a szakemberek között párbeszéd kezdődhessen egy új és kockázatoktól sem mentes szolgáltatás országos bevezetése előtt, arról, *milyen szakmai szempontokat tanácsos figyelembe vennünk* a segítő családok és a segített családok biztonságának megőrzéséhez.

Csak végső esetben

Különböző, gyerekekkel foglalkozó szakemberek véleménye, a tudományos kutatások eredményei, a gyermeki jogok és személyes tapasztalataink meggyeznek abban, hogy a gyermek a természetes biztonságát a vér szerinti szülő mellett, az ő életközösségében találhatja meg. Az új gyermekvédelmi törvény ma biztos jogi háttérrel nyújt ahhoz, hogy a gyerek szülőhöz tartozását erősítő eszközöket bátran keressük és szakszerűen alkalmazzuk – a gyermekjóléti alapellátás keretében. (A szülő által veszélyeztetett gyerek védelmére itt nem térünk ki.)

A szülőhelyettesítés különböző gyakorlati szempontjainak taglalása előtt szeretném a szakemberek és a leendő gyermekfogadó családok figyelmét felhívni arra, hogy *nem tekintjük ideális megoldásnak a helyettes szülő be-*

lépését a gyerek világába. Ez a szolgáltatás a szülő szorongatott helyzetében a legkevésbé ártalmas kiút gyors lehetőségét biztosítja csupán, egy vészki-járat a súlyosabb következmények előtt. Tehát kizárólag azokban az esetekben tanácsos a gyereket az ő számára idegen emberek otthonában elhelyezni, ha nincs saját családon belüli megoldás, amely ennél jobb.

A nyolcvanas évek közepétől az ún. „készenléti családok”-ból létrehozott munkacsoportunk ideiglenes gyermekfogadó szolgáltatása a fővárosban gyorsan népszerűvé vált a bajba jutott szülők és segítők körében. Feltételezzük, hogy ezek a pozitív tapasztalatok is hozzájárultak ahhoz, hogy a szolgáltatást ma már nevesíti a gyermekvédelmi törvény.

Előfordul, hogy alkalmanként a gyermekét egyedül nevelő szülő, aki távol él rokonaitól, arra kényszerül, hogy rövid ideig helyettes szülő segítségét kérje. Biztonságot jelent, hogy jogi és anyagi alapot teremtett a törvény azon a településeken a segítség új módjának megszervezésével, ahol erre valós igény van. Ugyanakkor váratlanul ért bennünket és értetlenül fogadjuk ma is a helyettes szülői szolgáltatás kötelező bevezetését minden települési önkormányzat részére.

A Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány „készenléti családjai” 1985-től gyakorlatilag helyettes szülői funkciót töltöttek be. Ez a szolgáltatás a régi gyermekvédelmi törvény idején, amikor a szülői jogok nehezen érvényesülhettek, perspektivikus célt szolgált és előremutató szerepet tölthetett be. Azóta az új gyermekvédelmi törvény egy új, országos intézményhálózatot épített ki a család gyermekmegtartó erejének *komplex támogatására*. Tehát ma a helyettes szülői szolgáltatás a szülői jogok érvényesülésének csak egyik eszköze lehet. Tisztáznunk kell, hogy ez a gyerek szempontjából nem tekinthető a legszakosított lépésnek. Bizonyos körülmények között ma is alkalmazható segítség, de csak akkor, ha egy ennél hátrányosabb gyerekelhelyezést lehet vele megelőzni.

Ha a törvény szellemében járunk el, és valóban csak a szülő kezdeményezésére és csak indokolt esetben ajánlják fel a gyermekjóléti szolgálatok a bajba jutott családnak egy-egy helyettes szülő bevonását, nem kell számítanunk tömeges igényre. Sajnos, fennáll a veszélye, hogy más célra és indokolatlan helyzetekben is igénybe vehető a helyettes szülő, ha már „kéznél van”. A törvény hatályba lépése óta szaporodnak az erre utaló jelenségek.

Reméljük, hogy az új gyermekjóléti szolgálatok munkatársai mentálhigiénés szemléletű gyakorlatot honosítanak meg ezen az új szakterületen. Bízunk benne, hogy ez esetben az ő segítségükkel megtalálható a szülő akadályozottsága idején az adott gyerek számára megfelelőbb ellátási mód, amely *folyamatos, minél kevesebb megszakítással járó szülő-gyermek kapcsolatot biztosít és nem idegenek bevonásával oldja meg a gyerek biztonságos ellátását. Már most célravezető lenne a helyettes szülői befogadás alternatíváit keresni és jobbakkal kiváltani azt.*

Nagyon fontos:

A helyettes szülői szolgáltatás nem alkalmazható szociális támogatások kiváltására.

Egy új szakmai profil

A helyettes szülői munkakör mint szolgáltatás, az önkormányzat életében szinte előzmények nélküli. Magyarországon nincs hagyománya annak a segítő gyakorlatnak, hogy a települési önkormányzat is foglalkoztathat valakit a saját otthonában, szakirányú végzettség nélkül, gyermekellátásra. Ezért személyes gondoskodás területén jártas szakembereket csak a gyermekvédelmi szakszolgálat (GYIVI) munkatársaiból toborozhat magának. Jó, ha tisztázuk, hogy a nevelőszülők támogatásában rutinos munkatársak csupán a hatóság által már gondoskodásba vett gyerekeket fogadó családok működés-módját ismerik. A preventív célú gyermekfogadás szakmai elvárásai ettől eltérőek. Ezért az új szolgáltatás biztonságos bevezetése előtt tanácsos annak jogi, szervezeti és módszertani feltételeit áttekintenünk, mielőtt az ezzel kapcsolatos hiedelmek önálló létjogot nyerhetnének.

A szolgáltatás gyermekvédelmi funkciója az új törvénynek arra a felismerésére épül, hogy a *veszélyeztetett gyerekek egy részét nem a saját szüleitől kell megvédenünk, hanem a krízishelyzetbe jutott szülő megsegítésén keresztül, az ő partnereként, az ő aktív részvételével eredményesebb preventív gyakorlatot lehet kialakítani.*

Tipikus példa erre az a helyettes szülői megbízás, amelyet hetente 1 1/2 napra vett igénybe két gyermeke számára egy édesapa, amikor felesége több hónapos kórházi ellátás miatt volt távol a családtól. Csak péntek déltől szombat estig szorult külső segítségre, hogy egyedül megbirkózhasson a praktikus terhekkel. Kötött munkaideje ellenére ragaszkodott hozzá, hogy csak a lehető legrövidebb időre legyenek távol tőle gyermekei. A másik felkínált lehetőség, a gyerekek folyamatos gyermekotthoni ellátása több terhet levett volna a válláról, mégsem fogadta el. Megkereste a helyettes szülői szolgáltatást, ahol komolyan vették az igényét.

Nemcsak a fogalom új, hanem a helyettes szülők bevonásával ellátandó szakmai feladatok köre és módszertani szempontjai is, amelyek napjainkban körvonalazódnak. A tevékenység látszólag alig tér el a nevelőszülői munkakörtől, hiszen mindkét segítő család mások gyermekének teljes körű ellátására, nevelésére vállalkozik. Ha azonban közelebbről, a napi gyakorlatban vizsgáljuk meg ezeket a különböző típusú befogadó családokat, belső értékeik elemzése alapján könnyen felismerhető, hogy *új szakmai profilként* tanácsos kezelnünk őket, hiszen gyermekvédelmi pozíciójukból több sajátos vonás is adódik.

A helyettes szülői tevékenység alapvető szakmai elvárásai a szolgáltatás jogi feltételeiből erednek:

- a *gyermekjóléti* alapellátások között kapott helyet – tehát preventív funkciót tölt be,
- a *vér szerinti szülő megbízása alapján* nyújtott gyermekellátás.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a helyettes szülői munkakör a piaci viszonyoktól eltérő vonásokat mutat, *speciális szolgáltatás*:

- a megrendelő a krízishelyzetben lévő szülő,

- a szolgáltatás „fogyasztója” egy kiskorú személy, aki kiszolgáltató pillanatnyi környezetének,
- a számla kiegyenlítője a települési önkormányzat és a magyar állam,
- a szolgáltatás szakmai kontrollját a gyermekjóléti szolgálat vállalja,
- a szolgáltatást segítő személyek sikeres együttműködését és a helyettes szülő munkafeltételeit a szolgáltatás fenntartója koordinálja.

A fenti speciális jegyekkel terhes, többszereplős alaphelyzet az új gyermekvédelmi törvény hatályba lépése óta megoldási kísérletek sorát eredményezte. Sikeres és kevésbé sikeres helyettes szülői megbízások irányába indította el az önkormányzati tisztségviselők és a szakemberek fantáziáját. Ezek a próbálkozások ma már konkrét példákkal bizonyítják, hogy ez a gyermekellátási mód szakmailag igen sok kockázati tényezőt hordoz magában.

Ezért a szolgáltatás törvényes lehetőségének biztosítása után egy év elteltével és kötelező bevezetése előtt fél évvel időszerűnek és halaszthatatlannak tartjuk, hogy a helyettes szülői munkával kapcsolatos néhány gyakorlati szempontra felhívjuk a figyelmet. Legalább madártávlatból nézzük meg, milyen kihívásokat rejt magában ez a feladat.

Alapvető gyermek mentálhigiéniés szempontok érvényesülését kockáztatjuk, ha nem látjuk világosan és nem vesszük figyelembe a nevelőszülői és helyettes szülői feladatok közötti lényeges szakmai különbségeket. Gyerekek és családjaik szakemberek közreműködésével kerülhetnek nehéz helyzetbe, ha a nevelőszülői gyakorlat szempontrendszerét automatikusan kiterjesztjük az új szolgáltatással szembeni elvárásokra. A helyettes szülőhöz beajánlott gyerek biztonságát veszélyeztető tipikus tényezők sora kikerülhető, megelőzhető, ha időben tisztázzuk, milyen szakmai értékredek mentén hozható összhangba a szolgáltatás résztvevőinek (a gyerek, a szülő, a szolgáltató szervezet és család) jogai és működésmódja.

Az alábbiakban csak utalunk néhány szempontra, amely alapján indokolt különbséget tenni a nevelőszülői és a helyettes szülői tevékenység között:

- Más a befogadott gyerekről való gondoskodás célja:
 - *a helyettes szülő* arra törekszik, hogy a valódi szülő érzelmi közelségében megőrizze a gyereket és minél rövidebb idő alatt segítse visszatérni hozzá,
 - *a nevelőszülő* az állandóság és a biztonság feltételeit teremti meg az otthonába érkező gyerekeknek.
- Más a gyerek előélete és pszichés állapota, ezért más a gondoskodás módja:
 - a gyermek a helyettes szülői ellátásra
 - közvetlenül saját szülői mellől érkezik – élő személyes kapcsolatokkal,
 - a szülőktől való elválás miatti vesztesége egészen friss

A szülővel való gyakori találkozásokkal segíthető visszaútja a családba, ugyanakkor éppen emiatt a helyettes szülő napi feladata igen bonyolult:

 - a megbízó elvárása: minél hamarabb vissza kell állítani a gyerek eredeti kapcsolatát a szülővel,
 - a gyermek nevelőszülői ellátásra
 - általában gyermekotthonból érkezik – hospitalizációs jegyket mutat,

- veszteségének feldolgozása még folyamatban van,
- a szülővel való találkozása esetleges,
- a megbízó elvárása: tartós biztonságot nyújtani a gyerek számára.
- Más a vér szerinti szülő joga
- *helyettes szülői családba* érkezés esetén
 - a vér szerinti szülő a megbízó:
 - figyelembe kell venni szempontjait és elvárását,
 - tudatosítani kell, hogy felbonthatja a helyettes szülői megbízást
 - *nevelőszülői családba* helyezés esetén
 - a jogállástól függően a vér szerinti szülőt
 - utólag tájékoztatják a gyerek gondozási helyének változásáról,
 - döntés előtt meghallgatják,
 - találkozhat gyermekével,
 - nem dönthet a gondozási feltételek módosításáról.
- Más ad megbízást a gyermek-ellátásra és gyakorolja a kontrollt a végrehajtása felett
 - *a helyettes szülőt* közvetlenül a vér szerinti szülő bízza meg a gyermek melletti feladatok ellátásával, és a befogadás ideje alatt folyamatosan nyomon követheti annak megvalósulását.

Ebből adódik a két család zavartalan együttműködéséhez szükséges egyik legkockázatosabb feltétel: a szülővel való konszenzusra törekvés, mint elvárás. Ugyanis a helyettes szülő sok esetben a vér szerinti szülő szubjektív szempontjaival találkozhat, amely a gyermekfogadás alatt még többször módosulhat.

- *nevelőszülőt* a területi szakszolgálat vezetője bízza meg a feladattal. Munkáltatója szakmailag tisztázott és kidolgozott, írásban lefektetett feltételrendszer elé állítja.

Ezeket a különbségeket a Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány a fővárosban működő 15 befogadó családból álló munkacsoportunk menedzselése és a helyettes szülők felkészítése alatt, a jelenleg hatályos jogszabályok érvényessége óta tapasztalja.

A fenti különbségek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a helyettes szülői szolgálat fenntartására vállalkozó önkormányzatok és szakemberek, valamint a gyerekek ideiglenes családba fogadását tervező családok igen sok bizonytalansággal küzdenek. A gyermekjóléti szolgálatok munkatársai, akik különböző szakmai előképzettséggel és gyakorlattal most ismerkednek lehetőségeikkel, gyakran keresik meg az alapítványunkat az ország minden pontjáról. Kérdéseikből és kétségeikből arra következtetünk, hogy felkészületlenek a helyettes szülői szolgáltatás bevezetésére.

Magukra maradtak.

Leglényegesebb jogi feltételek

A helyettes szülő bevonásának *célja a hatósági intézkedés megelőzése olyan esetekben, amikor a család csak átmenetileg nem képes gyermeke mellett a szülői feladatok ellátására.*

Az új **törvény** a helyettes szülő alkalmazásának leglényegesebb jogi feltételeit a VI. fejezetében a Gyermekjóléti alapellátások cím alatt a következő módon körvonalazza:

„... 48. §

(1) A gyermek átmeneti gondozása megszervezhető hetes vagy hosszabb időtartamra, a települési önkormányzat jegyzője által kijelölt szülőnél, gyermekek átmeneti otthonában vagy családok átmeneti otthonában...

49. §

(1) A helyettes szülő a családban élő gyermek átmeneti gondozását saját háztartásában biztosítja.

(2) A helyettes szülő az a nagykorú, cselekvőképes, büntetlen előéletű személy lehet, aki a *külön jogszabályban meghatározott tanfolyamon eredménnyel részt vett*¹ és aki személyisége és körülményei alapján alkalmas a gyermek átmeneti gondozására, továbbá vállalja, hogy a szülő által meghatározott ideig a nála elhelyezendő gyermeket gondozza, neveli...

(4) A helyettes szülő a gyermekjóléti szolgálat szakmai tanáccsal segíti. A helyettes szülő köteles együttműködni a gyermekjóléti szolgálattal...”

A 150/1997. (IX. 10.) **Kormányrendelet** további támpontokat nyújt a helyettes szülők alkalmazásához:

„... 29. §

(1) A helyettes szülői jogviszony – a gyermekjóléti szolgálat javaslatának figyelembevételével – a működtető és a helyettes szülő között, a gyermek(ek) átmeneti gondozása-nevelése céljából, jogokat és kötelezettségeket tartalmazó, *írásba foglalt megállapodás alapján* létrejövő jogviszony...

30. §

(1) A gyermek átmeneti gondozását ellátó helyettes szülőt a települési önkormányzat jegyzője – *a kiskorú törvényes képviselőjének kérelmére* – jelöli ki, és erről értesíti a gyermekjóléti szolgálatot.

(2) A kijelölés során a jegyző *figyelembe veszi a törvényes képviselőnek a helyettes szülő személyére vonatkozó kérelmét*, a helyettes szülőnél nevelkedő gyermekek számát, valamint tiszteletben tartja a helyettesítő védelem során biztosítandó gyermeki jogokat.

(3) A kijelölés során törekedni kell arra, hogy a gyermek átmeneti gondozása – lehetőség szerint – óvoda-, illetve iskolaváltoztatás nélkül történjen.

¹ Kiemelések a szerzőtől.

(4) Az (1)–(3) bekezdésben foglaltak szerint kell eljárni akkor is, ha a helyettes szülői hálózatot nem állami szerv létesíti és tartja fenn...”

Feltételezzük, hogy a szolgáltatás jelenlegi jogi feltételei is hozzájárulnak ahhoz, hogy nehezen tisztázhatók a helyettes szülői tevékenység szakmai elvárásai. Az új gyermekvédelmi törvény struktúrájában a helyettes szülőiség a *gyermekjóléti alapellátás* szolgáltatásai között kapott helyet. Ugyanakkor a feladat ellátására vállalkozók munkafeltételeit a *gyermekvédelmi szakellátásban* foglalkoztatott nevelőszülőkkel szinte azonos módon szabályozza a hatályos jogszabály.

Gyakorlati munkánk során meggyőződhattünk arról, hogy nem elhanyagolható a két ellátási forma közötti különbség. A krízishelyzetbe sodródott *szülő kezdeményezésére – hatósági intézkedés nélkül –* családba érkezett *gyerek aktuális élethelyzete és pszichés állapota más gondoskodási tartalmat és megvalósítási formát hív elő* a családból, mint a védelemben vett gyerek. Hiszen ha más a családba fogadás célja, az más eszköztárral és más kockázati tényezők mellett valósítható meg. *A különböző célú befogadással családba érkezett gyerekek mások az aktuális szükségletei*, tehát ellátása közben a családi nevelésnek más értékei kapnak nagyobb hangsúlyt.

Fenti álláspontunkkal összecseng a szakellátás szakmai vezetőinek már ismert álláspontja, miszerint nem támogatják a hagyományos és hivatásos nevelőszülői családok bekapcsolódását a helyettes szülői szolgáltatásba, holt a törvény ezt lehetővé teszi. Saját meggyőződésünk és a velünk munkakapcsolatban álló területi szakellátás igazgatóinak véleménye – egymástól függetlenül – is megegyezik abban, hogy szakmai és szervezési szempontból vitatható a két gyermekfogadási mód egy családon belüli ötvözése, annak hátrányos következményei miatt.

A települési önkormányzat feladata

A helyettes szülői szolgáltatás a gyermekjóléti alapellátás része. Biztosítása jogilag a jegyző hatáskörébe tartozik. Általában az új gyermekjóléti szolgáltatásokat bízzák meg a szakmai háttér megszervezésével. Azt tapasztaljuk, hogy igen sok segítséget kapnak ehhez a helyi gyámhivaltaltól, ahol több a gyakorlattal rendelkező szakember. Ez sok esetben érezhető is a helyettes szülői gondoskodásra ajánlott gyerekek kiválasztásánál. Gyakran előfordul, hogy hatósági intézkedés helyett foglalkoztatnak ideiglenes befogadásra családokat.

Sajnos, az új szolgáltatás bevezetését ma több tényező nehezíti számunkra:

- nincs hagyománya a szolgáltatásnak, amely elemi támpontokat nyújthatna a szervezőknek.

Az önkormányzatok életében szinte előzmények nélküli, hogy

- saját költségvetésének terhére vállalja a saját családján kívülre kényszerült gyerek ellátási kiadásait, amikor a gyermekotthoni elhelyezés nem jelent anyagi terhet,

– laikus önkéntesek közül kell kiválasztania megbízható családokat, akiknél biztonságban lehet egy-egy vendég gyerek,
– prognosztikus döntést kell hoznia a gyerek saját családjába visszavezető út esélyeiről stb.

• egy évvel az új gyermekvédelmi törvény hatályba lépése után még nem ismertek a helyettes szülők foglalkoztatásának szakmai normatívái,

• kevés a rutinos szakember az új gyermekjóléti szolgálatokban,
– aki képes kockázatmentesen megszervezni a helyettes szülői gondoskodás folyamatát,

– aki egyáltalán felismeri a helyettes szülői gondoskodással hatékonyan kezelhető szülői kríziseket,

• az önkormányzati törvény bizonytalanná teszi a gyermekjóléti célra jutott állami normatíva összegének célszerű felhasználhatóságát – ide soroljuk a szolgáltatásra fordítható összeget is.

A gyermekjóléti szolgálatok szerepe

A törvény és annak végrehajtási utasítása ma már lehetővé teszi a helyettes szülők foglalkoztatását, ugyanakkor az induláshoz hiányoznak a legelemibb szakmai támpontok.

Ma még véletlenszerű, hogy az önkormányzatok gyermekjóléti szolgálatai az átmeneti gyermekellátást hogyan oldják meg, milyen céllal és tartalommal töltik meg azt, és milyen eszközöket mozgósítanak a gyerek biztonsága érdekében.

A helyettes szülői *hálózat kiépülése* és működőképes fenntartása sok tekintetben a még kialakulóban lévő gyermekjóléti szolgálatok szakmai színvonalának függvénye. A pótcsaládba ajánlott gyerekek köré csoportosított erőfeszítés csak akkor hozhat eredményt, ha a helyi gyermekjóléti szolgálat a gyámhivatal korrekst szakmai együttműködésére támaszkodhat.

Alapvető értelmezési gondok is felvetődnek ma a törvény megvalósítása közben. Pl. több gyermekjóléti szolgálat fordult hozzánk azzal a kérdéssel, mitől lesz *hálózat* a helyettes szülői ellátásban résztvevők köre.

Sajnos, ma még kidolgozatlan a *gyermekjóléti szolgálatok montírozó szerepe*. Nem igazán tisztázott, hogy az alapellátás keretén belül feladataik a gyámhivatalok kompetenciahatáiraival csak érintkeznek, vagy át is fedik egymást. Ha vállalják a hatósági feladatok egy részét, ettől kezdve kontrollfunkciót töltenek be.

Ha például a gyermekjóléti szolgálatról az a hír terjed el a településen, hogy a szülőktől védi meg a gyereket, akkor a helyettes szülői szolgáltatásra kényszerülő anya meggondolja, hogy kopogtasson-e segítségért, hiszen fennáll annak a veszélye, hogy szülői jogainak gyakorlásában bármikor korlátozhatják. Köztudott, hogy a gyermekének elvesztésével fenyegetett szülő életfeltételei, személyes adottságai bőséges alkalmat kínálnak a kifogásolható

jelenségek megfogalmazására és kihangosítására. Ezt a szülő tudja. Érthető és elfogadható, ha nem szívesen partner kiszolgáltatottságának mélyítésében.

Önálló témaként kellene foglalkoznunk azzal a szakmai kihívással, inkább dilemmával, hogyan valósíthat meg egy ugyanazon személy vagy intézmény egyszerre hatékony ellenőrző és támogató szerepkört pl. a gyermekjóléti szakterületen.

Gyakori jelenség, hogy a gyermekjóléti szolgálatokban dolgozó szakemberek a segítségüket kérő szülőnek és gyermekének a legjobb lehetőséget kívánják felkutatni. Így fordulhat elő, hogy szeretnék megkímélni őket a hatósági intézkedés negatív élményétől és következményeitől és helyettes szülőkhöz ajánlják be a gyereket – rendszerint szubjektív indíttatásból. Ezek a jelenségek még akkor is veszélyesek, ha az intézmény munkatársait az őszinte segítő szándék vezérli.

Hogyan lehet ma valaki helyettes szülő?

Ha az ideiglenes gyerekfogadásra indítékot érző állampolgár átlagos méretű és komfortfokozatú lakásban él és 8 általános végzettségű, beiratkozhat egy 28 órás FIKSZ tanfolyamra. Az országban lévő gyermekjóléti szolgálatok megkapták a trénerok jegyzékét, akik általában a helyi szakszolgálat (GYIVI) kiképzett munkatársai. Azaz olyan szakemberek, akiknek még soha sem volt dolguk helyettes szülővel, illetve nem ismerik a helyettes szülők napi munkáját. Tehát az ő általuk vezetett tréningen dönti el a jelentkező, hogy valóban helyettes szülő szeretne-e lenni. A felkészülést tovább nehezíti, hogy a 3500 Ft-ért megvásárolt tankönyvében a „helyettes szülőség” mint fogalom egyszer sem fordul elő. Ugyanis a tananyag jelenleg erre nem terjed ki, ezt nem tartalmazza.

A tanfolyam résztvevője jogosítványt szerezhethet a helyettes szülői feladatok ellátására, mielőtt még bármilyen formában találkozott volna a szolgáltatás igen fontos jogi feltételeivel, a hozzá szükséges szakmai elvárásokkal. Lehet, hogy ekkor még a szolgáltatás fenntartóját (gyermekjóléti szolgálat, civil szervezet) és annak munka- és szerződési feltételeit sem ismeri, sőt ennek a szolgáltatásnak az anyagi háttéréről sem kapott felvilágosítást.

A tréning vezetője, aki ebben a döntésben segíthetné őt, maga sem látott még helyettes szülőt a gyakorlatban. Ő az, aki még a kiképzők kiképzésén sem szerezhetett semmilyen információt a szolgáltatás legalapvetőbb ismeretű jegyeiről, de adhat tanúsítványt a tevékenységre való alkalmasságról. (Pl. találkoztunk olyan kiképzett trénerrel, aki azt feltételezte, és ez nem az ő hibája, hogy a helyettes szülő az a személy, aki a nevelőszülőt helyettesíti betegsége idején.)

Tehát a 28 órás FIKSZ-tréning végén érvényes jogosítványt kap a helyettes szülő erre a munkára.

A már kiképzett helyettes szülő a kezében lévő tanúsítvány birtokában, a jogi előírások alapján, jelentkezik a települési önkormányzat jegyzőjénél, aki felveszi őt a helyettes szülők listájára. Az önkormányzatot, a gyermekjóléti szolgálatot senki sem tájékoztatta arról, hogy a családonként cca.

50 000 Ft-ba kerülő felkészítő program végeztével a szolgáltatás fenntartójának lesz a feladata a helyettes szülői jogosítvány birtokosát megismertetni az új gyermekfogadás minden gyakorlati vonatkozásával. Ha erről véletlenül nem esik szó közöttük, már másnap előfordulhat az az eset, hogy a segítőkész család lakásában megjelenik egy krízishelyzetben lévő szülő és ideiglenes ellátásra szoruló gyermeke.

Kizárólag a véletlenül, az ő spontán reflexein múlik, milyen határok között értelmezi a reá váró feladatokat, azaz mit mond és mit tesz az érvényes szerződés hiányában. A település gyermekjóléti szervezettségétől függ, kap-e emberi támaszt munkájához. Az önkormányzat jegyzőjét senki sem tájékoztatta arról, hogy a helyettes szülők státusára vonatkozó legalapvetőbb információkat a gyerek fogadása előtt csak tőle vagy az önkormányzat munkatársaitól kaphatja meg a már tanúsítvánnyal rendelkező befogadó család. Véletlenszerű, hogy a befogadó család megtudja-e, hogy gondoskodása alatt nem csorbulhat a vér szerinti szülő gyermekéhez való joga. Ennek tisztelete mellett vajon milyen feltételeket köteles biztosítani a szülővel folytatott közvetlen kapcsolatban? Milyen megelőző intézkedések óvják őt attól, hogy az ideiglenesen befogadott gyermek ne maradjon nála tovább, mint ahogyan az elengedhetetlenül szükséges. Ki és milyen formában folyósítja a helyettes szülőségért járó kifizetéseket?

Már ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása előtt beléphet otthonába egy bajban lévő, segítségre szoruló, helyzetéből fakadóan esetenként kritikátlan és aggódó szülő. Vajon mit kezd vele?

A *szolgáltatás előkészítetlensége* miatt esélyt látunk arra, hogy segítő szándékú emberek, családok a helyettes szülői feladatok ellátása közben várható legtipikusabb kihívásokat is majd élesben, otthon, saját privát közegükben tapasztalhatják meg.

Mindezt a bizonytalanságot az okozza, hogy a jelenleg hatályos jogszabály nem tesz különbséget a nevelőszülői és a helyettes szülői munkakör között. A központilag előírt, kötelező felkészítő programban (FIKSZ-tréning) is azonos szakmai feladatként kezelik a nevelőszülőség két megvalósítási módját.

Található-e család a helyettes szülői feladatra?

Ideiglenes gyermekfogadásra irányuló felhívásainkra igen sokan érdeklődnek. Egy-egy fővárosi családokat gyűjtő kampányunkra az ország legkülönbözőbb pontjairól érkeznek jelentkezők.

Komolyabb szakmai kihívás a jelentkezők előzetes tájékoztatása, majd szakszerű felkészítése és motiválása a helyettes szülői feladat valós céljainak és eszköztárának elfogadására. (Pl. az a befogadó család, aki jobb anyja, apja kíván lenni a nála vendégeskedő gyerekeknek, mint a saját szülő, nem képes a vér szerinti szülő mellett támogató, erősítő szerepet betölteni.)

Már a jelentkezők gyűjtésénél igen fontos annak tisztázása, hogy a hagyományos nevelőszülői feladatot vállaló család és a helyettes szülői család

szakmai kihívásai több szempontból különböznek egymástól, ahogyan erre már utaltunk.

Több vidéki városból jelezték már számunka, hogy viszonylag könnyű jelentkezőt találniuk a helyettes szülői feladatra. Nagyobb gondjuk az, hogy egy-egy gyerek hazakísérése után újabb gyerek fogadását már nem vállalják ezek a kezdetben lelkes családok.

Lehet-e a helyettes szülői szolgáltatás eredményes?

Meggyőződéssel állítjuk, hogy a helyettes szülői szolgáltatás elvileg jó kezdeményezés. Lehet sikeresen és működőképesen gyakorolni, betöltheti eredeti funkcióját, a szülő gyermekmegtartó erejének támogatását.

Az erre való 28 órás felkészítés elegendő, ha annak tartalma célirányos és funkciója valóban a helyettes szülői munka előkészítését szolgálja és ezt követően a napi gyakorlatban felmerülő problémák megoldását továbbképzések és konzultációk segítik.

Találkoztunk már spontán, szakemberek közreműködése nélkül megvalósult és emellett hatékony ideiglenes gyermekfogadással is, amikor mindkét család (a segítséget kérő és a segítséget nyújtó is) biztonságban érezhette magát a gyerek vendégül látása alatt és után is.

Alapítványunk szakemberei és munkatársai éveken át tapasztalhatták, hogy a helyettes szülői segítség eredményes szolgáltatás.

Többéves munkánk során kudarccal végződő történetekkel is megismerkedhettünk. Ezeknek az eseteknek majdnem mindig az volt a közös vonása, hogy a befogadó család szakmai támogatása nem felelt meg az elvárásoknak. Azaz utólag egyértelműen bebizonyosodott, hogy *módszertanilag elhibázott lépések voltak felfedezhetők a helyettes szülők gyűjtése, felkészítése, kiválasztása, valamint a szolgáltatás alatt nyújtott szakmai támogatás során.*

Az önkéntesség szerepe

Alapítványunk eddigi gyermekfogadási gyakorlatában kiemelt szerepet kapott az önkéntesség mint szempont. A szolgáltatás folyamatában a két család zavartalan kapcsolatát és együttműködését, a vállalt feladat eredményességét a kölcsönös önkéntesség elvére építettük föl.

Több éve tartó ideiglenes gyermekfogadó tevékenységünk kezdetétől alapvető, hogy a segítséget kérő szülő saját döntése alapján, ő személyesen kezdeményezze a szolgáltatást. A közös munka eredményességének egyik *elengedhetetlen feltétele a vér szerinti szülő motiváltsága.* Erről minden esetben közvetlenül győződünk meg, még abban az esetben is, ha ez többlet terhet jelent számunkra. Az akadályozott szülőt mi is felkeressük, ha szükséges – kórházban, előzetes letartóztatásban stb.

Szolgáltatásunkat nem ismerik az arra rászorulók. Az esetek legnagyobb részében a krízishelyzetbe sodródott szülőnek a segítő szakmák képviselői (védőnő, pedagógus, szociális munkás) közvetítik a helyettes szülői szolgál-

tatás lehetőségét. A szülő bizalmának megnyeréséhez is segítséget nyújtanak, amikor praxisukból egy-egy eredményes gyerekfogadás hiteles történetét felidézik a bajba jutott szülőnek. Sikeres befogadásaink egyik lényeges feltétele, hogy a segítséget kérő család minden esetben saját elhatározásából keres fel bennünket.

Rendszerint arra is figyelmet fordítunk, hogy a szülőt bevonjuk a gyermekét fogadó család megválasztásába. Mindkét család érzékenységét tiszteletben tartó módszert dolgoztunk ki és vezettünk be ennek megvalósítására.

Ugyancsak lényeges szempontunk, hogy megőrizzük *a segítő család önkéntességének elvét és gyakorlati szempontjait*. Ismerjük, így figyelembe tudjuk venni a munkacsoport tagjainak gyermekfogadási elvárásait, érdeklődési körét, adottságait és erősségeit. Ezen túl minden gyerek családba érkezése előtt telefonon tisztázzuk a rendelkezésünkre álló részletek alapján a segítséget kérő szülő élethelyzetét, a gyerek életkorát, nemét stb. és csak ezután találkozunk nálunk a két család.

A motiváltságban a szerepcsere veszélye feltétlenül említésre érdemes. A családgondozónak időben fel kell ismernie ennek gyanúját is. Előfordulhat, hogy a befogadó család gyerekhez fűződő pozitív érzelmei esetleg akadályozhatják a gyerek visszaútját saját családjába. Amikor a befogadó család motiváltabb a gyerek helyettes szülői ellátás meghosszabbításában, mint a szolgáltatást kezdeményező vér szerinti szülő, ezt időben tisztázni kell.

Az önkéntesség szempontjának következetes megvalósítása függ a rendelkezésre álló befogadó családok számától is. Egy-egy munkacsoportban lévő helyettes szülők létszáma, gyermekfogadó készségének megőrzése egy másik nagy és összetett problémakör, amelyre itt nem kívánunk kitérni.

A szolgáltatás igénybevevői

Eddigi tapasztalataink legnagyobb részét a főváros területén krízishelyzetbe sodródott családok gyermekeinek befogadása közben gyűjtöttük. Általában a gyermekét egyedül nevelő szülő kerül abba az igen nehéz helyzetbe, hogy gyermekét vagy gyermekeit kénytelen egy ismeretlen segítőtőhöz, mások otthonába beajánlani.

Már a szolgáltatás tervezésekor komolyan számolnunk kell azzal, hogy a hozzánk segítségért forduló szülők szinte legnagyobb hányada kapcsolati nehézségekkel küzd. Sem rokonaival, sem ismerőseivel nem áll olyan viszonyban, hogy azok átmeneti időre vállalják gyermekének fogadását. Tehát az esetek többségében azt tapasztaltuk, hogy a segítséget kérő *szülő nem épített még ki maga körül teherbíró kapcsolatrendszert*. Ennek okai több irányba mutatnak. Most a részletektől függetlenül, csupán az alaphelyzet tényére szeretnénk felhívni a figyelmet, hiszen ennek kezelésmódja nem hagyható ki a helyettes szülői ellátás működőképes kidolgozásánál. Ha a fogadó családokat nem készítjük föl a vér szerinti szülő legtipikusabb kommunikációs jegyeinek sajátosságaira és kezelésmódjára, a befogadott gyerek helyzetét nehezítjük.

Mivel eddigi munkánk során fővárosi feltételek között szereztünk tapasztalatot az ideiglenes gyermekfogadásról, így gyakorlatunkban a segítségre

szoruló család gyermekét szinte minden esetben egy számunkra ismeretlen család fogadta be. Ez megkönnyítette munkánkat, hiszen a két család kapcsolatát kezdettől mi vigyázhattuk, nem terhelték azt előzetes információk, élmények, esetleges előítéletek.

Nincs személyes tapasztalatunk arról, hogy kisteleplülésen, ahol a helybeliek ismerik egymást, milyen pszichodinamizmusokat indíthat el a szülői gondoskodás nélküli gyerekek közvetlen családból családba zsilipelése. Nem tudjuk, hogy két egymást már évek óta ismerő család esetében hogyan alakulhat ennek menete. Az önkormányzat szakembereinek milyen eszközöket kell igénybe venniük, hogy megszerezzék a vér szerinti szülő hozzájárulását a gyerek helyettes szülői családba helyezéséhez. Élménybeszámolókból már megismerhetünk riasztó eseteket is.

Pl. kisteleplülésen más következményekkel jár, ha a befogadó család – abszolút jó szándékkal – megsérti a gyermek személyiségi jogait és/vagy a szülő érzékenységét. Hiszen a szolgáltatás után is naponta találkozhatnak. Az alábbi eset talán illusztrálja fenntartásunk jogosságát: amikor a helyettes szülő rivalizált a családjába fogadott gyermek édesanyjával, egyre mélyült a konfliktus a két család között. Ma már a gyerek évek óta ismét édesanyja mellett él, viszont a két család ma sem köszön egymásnak. A faluban szóbeszéd tárgyává vált a kölcsönös sérelmek láncolata. Végül a segítő család izolálódott a településen. Ott, hol eddig jól érezte magát saját környezetében, most szenved. Ez az egy alkalommal pótszülősségre vállalkozó segítő, azóta is terápia támogatásra szorul.

A szolgáltatás igénybevevői vegyes érzelmekkel veszik tudomásul, hogy az ő gyermekét befogadó család ezért a szolgáltatásért olyan összeget kap (33 000 Ft/fő/hó), amelynek a töredékéből neki több gyermekével együtt kell megélnie. Ez az összeg az ő szemében aránytalanul magas. Éppen ezért nehezítheti a gördülékeny együttműködését a befogadó családdal.

Szakmai kockázatok forrásai

A küldő felelőssége

Igen gyakori jelenség, hogy az új gyermekjóléti szolgálatok munkatársai jó szándékkal és *téves helyzetértékeléssel* szakellátásra szoruló gyereket is helyettes szülői családokba kísérnek. Ez biztos kudarchoz vezet:

- a gyerek csalódott, hiszen azt ígérték neki, hogy hamarosan visszamehet megszokott családi közösségébe. Ehelyett most a szülő a vendégcsaládban felejtette őt. Tehát ismét azt tapasztalja, hogy a személye itt sem fontos senkinek annyira, hogy marasztalják. Összecsomagolják mint egy bőröndöt és postázzák egy új helyre, ismeretlen emberek, gyerekek közé,

- nem teljesült a szülő elvárása sem: a csoda, amire várt (lakáskiutalás, fűtésbeszerelés, egészségének helyreállítása stb.) nem következett be. Most még a gyerektől is elválasztják,

- a helyettes szülő is kudarcként éli meg: őt kezdettől arra hívták meg, hogy átmeneti időre fogadjon otthonába egy-egy gyereket azért, hogy minél

rövidebb idő alatt visszamehessen édesanyjához. Most fáradozása eredménytelen. Gyakran tapasztaljuk, hogy előzetes terveitől válaszutó el sodródik: mivel megszerette a gyereket, nevelőszülőként továbbra is gondoskodni akar róla. Holott azért választotta a helyettes szülőiséget, mert kialakított és megszokott életformája, folyamatos elkötelezettségei mellett zavartalanul csak időlegesen képes egy-egy vendéggyereket ellátni. Döntése, hogy vállalja a gyerek további nevelését, kockázati tényezőt hordoz: kiszámíthatatlan, milyen következményekkel jár számára és a gyerek számára ez az életmódváltás.

Ha nem vállal helyettes szülői feladatot, nem kerül ebbe a csapdába.

Más kockázattal jár, ha a helyettes szülő *korrekciós feladattal* bízzák meg:

- előfordulhat, hogy a gyereket – kimondva vagy kimondatlanul – magartartási vagy egyéb *nevelési gondok* miatt hozzák helyettes szülői családba,
- találkozunk már olyan megbízással, amikor a szülő-gyerek kapcsolat javítását remélték a helyettes szülői beavatkozástól, mivel a küldő szerint a *szülő viselkedése* szorulna korrekcióra.

Ezek a megbízások hordozzák magukban a legtöbb rizikófaktort. Erejét meghaladó terhet teszünk egy laikus családra, akinek sem rutinja, sem végzettsége nincs korrekciós feladatok ellátására. Különösen akkor jelent ez fokozott veszélyt a befogadó család számára, ha a gyerek családba érkezése után válik nyilvánvalóvá a helyettes szülői beavatkozás eredeti, az indulásnál ki nem mondott célja. Ezen a ponton már a visszalépés is több tényező döntés. Ezek elemzésére azonban most nem térünk ki.

A szolgáltatás tipikus jegyeivel együtt járó kockázatok

Az átmenetileg szülői gondoskodás nélkül maradt gyerekek előkészítés nélküli, spontán családból családba közvetítése igen sok szakmai kockázat forrása lehet. Könnyen előfordulhat, hogy maximális jó szándék mellett is kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet a szolgáltatás minden résztvevője:

- a gyerek,
- a segítő család,
- a szolgáltatás igénybevételére kényszerülő család.

A gyerekek ideiglenes elhelyezését a szülők leggyakrabban iskolás kor alatt, elsősorban pelenkás életkorban kezdeményezik. Eddigi tapasztalataink alapján ez az első elszakadásuk saját családjuktól. A gyerek számára az egyetlen biztos pont, rendszerint az édesanyja, most kilép az életéből és eltűnik a szeme elől. Ezt a veszteséget súlyosítja az a sok változás, ami most körülveszi: új személyek, új elvárások és szokások (tisztálkodás, étkezés, szobatisztaság, rend, rendszeresség stb. területén), új tárgyi feltételek.

A szolgáltatás fenntartója, ha több helyettes szülői családból választhat, igyekszik biztosítani az adott gyerek számára azt a befogadó családot, ahol számára a legjobb személyi és tárgyi feltételeket reméli. Viszont a család-gondozó felnőtt látásmódjával igen nehéz megkeresni azt a környezetet, ahol

egy számára ismeretlen gyerek a lehető legkevesebb szorongást kiváltó tényezőt talál. Csak utólag derül ki, hogy fél pl. a porszívótól, esetleg a férfiak közelségétől vagy a kutyától.

Az ideiglenesen családba fogadott gyerekek számára legnagyobb kockázat *a saját szülőitől való érzelmi eltávolodás veszélye.*

– A törvény 6 hónapos időtartamban határozza meg a helyettes szülőnél tartózkodás maximumát. Ez a fél év nagyon hosszú idő egy kicsi gyerek számára. Még akkor is, ha rendszeresen látogatja a szülő, ennyi idő alatt családtaggá válik az új helyen.

– A gyerekek egy része eddigi élete során már megszokta a változó felteteleket. Ők rugalmas alkalmazkodásukkal megkönnyítik a befogadó család dolgát. Adaptációjuk még gyorsabb, ha a családban saját gyerekeik is élnek. Az új helyen értékelik a személyes biztonságot, az otthon magasabb komfortfokozatát, a finom falatokat stb. és kifejezésre jutattják, hogy szívesen maradnának továbbra is itt a családban. („Itt maradhatok-e nálatok örökgyereknek?”)

– Tipikus jelenség, hogy – a befogadó család gyerekeihez illeszkedően – saját elhatározásból, saját igénye alapján „anyu”-nak, „apu”-nak szólítja a helyettes szülőt. Ez a gesztus egy kisgyerektől személyes meghívás egy új szerepre. Csalódott, amikor visszautasítják a családba épülésre tett kísérletét. Többször próbálkozik. Minél hosszabb ideig tartózkodik a befogadó családban, annál nagyobb az esélye, hogy azonosul a befogadó család gyermekeivel és szülői szereppel ruházza fel a pótmamát és a pótpapát. Igényli, hogy beágyazódhasson az új életközösségbe.

Előfordult az is, hogy a vendégyerek kérdés formájában fogalmazta meg vágyát a helyettes szülőnek: „Addig mondhatom-e neked, hogy anyu, amíg itt vagyok nálad?” Ilyenkor már megviseli az eredeti családba a visszaút.

A helyettes szülői család saját otthonát, privát életterét ajánlja fel egy idegen gyerek számára. Egy védelemre szoruló kisgyerek számára. Előfordul, hogy ez a család csak később döbben rá, hogy a gyerekekkel együtt még kik kapnak jogosítványt arra, hogy a lakásba beléphessenek. Mivel az új gyermekvédelmi törvény önkormányzati feladattá tette a szolgáltatás megszervezését, új jelenség, hogy a befogadott gyerek érkezésével párhuzamosan megnő az érdeklődés a család iránt. Új vendégek sora kopogtathat be:

- a befogadott gyerek anyja, apja, testvére, nagyszülője stb.,
- a helyettes szülői szolgáltatás fenntartójának családgondozója,
- a gyermekjóléti szolgálat családgondozója,
- a családsegítő központ családgondozója,
- a védőnő,
- az ANTSZ képviselője stb.

Találkoztunk olyan gyermekjóléti szolgálattal, ahol arra az elvi álláspont-ra helyezkedtek a szakemberek, hogy a helyettes szülőnél élő gyereknek és édesanyjának az érdekei különbözőek lehetnek, ezért mindkettőjük mellé egy-egy családgondozót jelöltek ki. Természetesen mindkettő kapcsolatot igényelt és tartott a helyettes szülővel.

Ha csupán a családba bekopogtató felnőttek számát vesszük alapul, már

valószínűsíthető, hogy a helyettes szülő ellátáshoz ajánlott szempontjaik megértése és egymáshoz illesztése, esetleg megvalósítása komoly gondot okozhat egy laikus segítő számára.

A vér szerinti szülő ez idő alatt mélyponton van, hiszen gyermeke elvesztésével fenyegetett. Egy idegen segítségét kénytelen igénybe venni, hogy megőrizhesse perspektíváját a gyermek mellett. Azt tapasztaljuk, hogy ez az életszakasz a tények súlya alatt pszichésen is igen megterhelő a szülők számára. Ilyenkor az elhárító mechanizmusok széles skáláját lehet felismerni viselkedésükben. Ezek segítik őt a túlélésben, de nem segítik a helyettes szülővel való kapcsolat ápolásában.

A két család kapcsolata csak akkor tartható egyensúlyban, ha megfelelő szakmai előkészítéssel megelőzhetjük a tipikus veszélyforrásokat:

- a befogadó család segítő attitűdje és belső indítékai összeegyeztethetők a helyettes szülői tevékenységgel szembeni elvárásokkal,
- a helyettes szülői gyakorlati felkészítésébe bevonható egy szakterületen rutinos családgondozó,
- a gyermek a két család szakmailag megalapozott előkészítése után érkezik a családba,
- a helyettes szülői megállapodás alatt folyamatosan biztosítható mindkét család önkéntessége,
- a helyettes szülő családgondozója képes koordinálni a felnőttek együttműködését és a történéseket.

Ha ezeket a felnőttek világában keletkezett feszültségeket nem előzzük meg vagy időben nem rendezzük, legnagyobb mértékben a befogadott gyerek pszichés egyensúlyát veszélyeztetik.

Amikor a befogadó család a veszélyeztetett

Várható, hogy kezdő helyettes szülők kezdő fenntartókkal halmozott bizonytalanság mellett kezdhetik meg tevékenységüket.

Ma fennáll a veszélye, hogy egy helyettes szülői feladatokra vállalkozó család sarkkutatóhoz hasonló kockázatok között találhatja magát, ha átmeneti gondoskodásra gyermeket fogad otthonába. Véletlenek láncolatától függ, hogy családja a feladat ellátása alatt épségben, sérülés nélkül kibírja-e az előre nem tervezhető sarki viszonyokat. Viszont a zord feltételek között a cél megközelítése is könnyen meghiúsulhat. „Belefagyhat a tengerbe”, mint Nansen hajója.

A Fehér Kereszt Alapítvány munkacsoportjának családjai több éves gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek a szülőhelyettesítés területén. Családgondozójuk alapvető szempontja még ma is az, hogy ezek a rutinos segítő családok erőn felüli megterhelését megelőzze. A készenléti családok gyermekfogadási rendjét ennek szellemében szervezi.

A helyettes szülőiségre legalkalmasabb családok nyitottak a legkülönbözőbb származású és anyagi helyzetű gyerekek saját családjukba fogadására, valamint a szülők élethelyzetének, gyermekgondozási elakadásának feltétel

nélküli elfogadására. Ezeknek a pozitívumoknak a megőrzése sok esetben a szolgáltatást fenntartó szervezet felelőssége.

Tehát a helyettes szülői szolgáltatás *működőképes fenntartásához* csak az első lépés ezeknek a családoknak a felkutatása, felkészítése. *Nyitottságuk és érzékenységük megtartásához folyamatosan fokozott védelemre szorúlnak.* Azt tapasztaljuk, hogy a bajba jutott szülő támogatására gyakran legalkalmasabb családok nem igazán sikeresek saját érdekeik, szempontjaik önálló, külső segítség nélküli érvényesítésében. Ugyanakkor helyettes szülő szerepük révén egzisztenciális bizonytalanságba is kerülhetnek. Ez esetben a befogadott gyerek mellett vállalt feladataikat sem képesek eredményesen ellátni.

A két család sok esetben különböző anyagi helyzete, értékrendje, működésmódja, viselkedésnormái, önvédelmi stratégiái stb. mind olyan tényező, amely forrása lehet a gyermek körüli felnőttek bizonytalanságának, és az ezekből eredő feszültségek és veszélyek kialakulásának. Ha nem ismerjük a két család közötti kapcsolat építésének kezelési módját, a megállapodás résztvevőinek tiszteletére épülő eszközöket, önkormányzati segédlettel közreműködhetünk a keletkezett konfliktusok kialakulásához, melynek legkiszolgáltatottabb elszenvedője éppen az a gyerek lehet, akit védelmünkbe vettünk.

Fehér Kereszt modell

Feltételezzük, hogy Magyarországon 1993 óta preventív céllal bevezetett „Fehér Kereszt modell”² eredményei is hozzájárulhattak ahhoz, hogy ma a gyermekvédelmi törvény állami költségvetésből támogatja a gyerekek hatósági intézkedés nélküli átmeneti gondozását, azaz a helyettes szülői szolgálatot.

Az elmúlt évek során az ún. „készenléti” családok foglalkoztatása alatt gyűjtött gyakorlati tapasztalatok és utánkövetéses vizsgálatok alapján a szolgáltatás gyermekvédelmi pozitívumait hangsúlyoztuk szóban és írásban. Ma is ennek az új ellátási módnak a megőrzése, szakmai értékeinek megmentése motiválja megszólalásunkat.

Szeretnénk tisztázni, hogy alapítványunk által kidolgozott és ma is fenntartott „készenléti” családok átmeneti gyermekfogadása és a hatályos jogszabályokban „helyettes szülői” szolgáltatásként leírt gondoskodási forma nem fedik egymást teljesen.

Több éves gyakorlati tapasztalatunk alapján a két család – a segítséget kérő és a segítséget nyújtó (készenléti család) – biztonságát vettük alapul, amikor meghúztuk szolgáltatásunk határait. Fontos számunkra az is, hogy ne okozzunk csalódást sem a gyerekeknek, sem a bajba jutott szülőnek.

Lényeges eltérés a két személyes gondoskodást nyújtó ellátási mód között, hogy készenléti családjaink a helyettes szülőknél életkori sáv ellátására vállalkoznak, ugyanakkor többletfeladatot jelent számukra a befogadás időhatárainak rugalmas alkalmazása a segítséget kérő szülő akadályaihoz.

Nincs jelentős eltérés a két szolgáltatás tartalma között, hiszen a készen-

léti családok tevékenysége mindenben megfelel a helyettes szülőkkel szemben támasztott törvényes elvárásoknak.

„Készenléti” családjaink szolgáltatása jobban hasonlít egy távoli rokon vendéglátásához, mint egy államilag támogatott elhelyezési formához. Gyakorlatilag egy előzetes telefon alapján és nem beutalóval érkeztek eddig alapítványunkhoz a segítséget kérő családok és gyermekeik.

Az új gyermekvédelmi törvény előírása alapján ma a kerületi önkormányzatokkal kötött ellátási szerződés keretében vállalunk helyettes szülői szolgáltatást alapítványunk által biztonságosnak tartott feltételek mellett. A fővárosi önkormányzatok közül 1998-ban 6 fővárosi kerület képviselő testülete döntött úgy, hogy szerződik velünk és a helyettes szülői szolgáltatást az általunk már bevezetett és bevált módon tőlünk rendeli meg lakosai részére. Ezenkívül még 5 fővárosi önkormányzat írásban rögzített szándéknyilatkozata van a birtokunkban a várható együttműködés reményében.

Az 1993 óta foglalkoztatott ún. „készenléti” családok szolgáltatásának pozitívumai igen biztatóak voltak:

- igazodott a családi krízis természetéhez a gyermek ellátása – szükség esetén órák alatt helyet találtunk a segítségre szoruló gyereknek és fogadását nem kötöttük beutalóhoz,
- egyéni, személyes igényeihez illeszkedő törődést, gondoskodást kaphattak pótcsaládjainkban a saját anyja, apja melletti biztonságát éppen elveszítő gyerek,
- szülői gondoskodással a szülő nem kockáztatta életközösségük perspektíváját – titoktartással kezeltük a szülő akadályait. A gyámhivatal felé tőlünk sem pozitív, sem negatív információ nem jutott el a családról,
- a gyerek visszaútja saját családjába gyors és gördülékeny volt – nem kontrolláltuk, hová viszi a szülő gyermekét.

Most ezeket a szakmai értékeket érezzük veszélyben az új gyermekvédelmi törvény alapján hozzánk érkező gyermekek eseteit elemezve. Önkormányzatunként változó adminisztráció és többnapos várakozás előzi meg a gyerek befogadó családba érkezését. Hazaútja is nehezített.

Ezek az adminisztratív feltételek legtöbb esetben eredeti céljaink – a szülő biztonságának erősítése, önbizalmának, nagykorúságának hangsúlyozása –

megvalósulását akadályozzák. Most nehezebb biztosítanunk a szülő számára, hogy szülői felelősségét föl vállalja és körültekintő döntést hozzon: mikor, hová viszi el tőlünk gyermekét. A külső kontroll leveheti a szülő válláról a döntés felelősségét. Tehát a törvény hatályba lépése óta módosult eddig betöltött funkciónk a vér szerinti szülő mellett. Sajnos, ma nehezített feltételekkel tudjuk szülői szerepünkben erősíteni őket.

Összefoglalás

Az ország településein igen különböző mértékűek és minőségűek a társadalmi és gazdasági feszültségek, amelyek a családok gyermekmegtartó erejét veszélyeztetik. Tapasztalataink szerint önkormányzatonként igen változó az is, milyen anyagi és szakmai alapokra (speciális szakemberekre!) támaszkodhat a krízishelyzetbe sodródott szülő támogatása. Ebből következően településenként más-más kihívás kerülhet előtérbe a megoldás kiválasztásához.

A bevezetésre kerülő gyermekfogadási mód megválasztásakor az önkormányzatnak el kell döntenie, hogy az intézményes megoldást (krízisotthon, anyaotalmazó ház stb.) és/vagy a segítő családok (helyettes szülők) bevonását helyezi-e előtérbe.

A leglényegesebb különbséget abban látjuk, hogy az intézményes megoldás elsősorban mint tárgyi beruházás igényel nagyobb anyagi forrást és a szakmai feltétel megteremtése kockázatmentesebb, hiszen léteznek az országban felkészült rutinos szakemberek, akik egy gyermekotthon sikeres működését garantálják.

Ezzel szemben a helyettes szülők alkalmazása leegyszerűsíti a tárgyi feltételek megteremtését, hiszen az önkéntesek saját otthonukat ajánlják fel a gyermekek fogadására, ugyanakkor a szakmai feltételek megteremtése nagyobb körültekintést, kockázatot és kiadást jelent, mivel ezen a területen igen kevés a rutinnal rendelkező szakember és a valóban felkészült és alkalmas helyettes szülő.

Fontos, hogy a települési önkormányzatok jegyzői és gyermekjóléti szolgálatai tisztában legyenek azzal, hogy jelenleg – a helyettes szülők foglalkoztatásának és szakmailag megalapozott felkészültségének országos kimunkálása előtt – kizárólag saját eszközeikkel győződhetnek meg arról, hogy megalapozottan vállalkoznak-e helyettes szülők gyűjtésére, felkészítésére és foglalkoztatására. Mielőtt létrehozzák vagy megrendelik a szolgáltatást, gyűjtsék össze mindazokat a fellelhető szakmai forrásokat, amelyek alapján végiggondolhatják és eldönthetik, hogy kudarc nélkül milyen feltételek mellett vállalható a településen gyermekek ideiglenes családba fogadása.

Feltételezzük, hogy a szolgáltatás jelenlegi jogi feltételei is hozzájárulnak ahhoz, hogy nehezen tisztázhatók a helyettes szülői tevékenység szakmai elvárásai. Az új gyermekvédelmi törvény struktúrájában a helyettes szülőség a gyermekjóléti alapellátás szolgáltatásai között kapott helyet. Ugyanakkor a feladat ellátására vállalkozók munkafeltételeit a gyermekvédelmi szakellátásban foglalkoztatott nevelőszülőkkel szinte azonos módon szabályozza a hatályos jogszabály.

Gyakorlati munkánk során meggyőződhattünk arról, hogy nem elhanyagolható a két ellátási forma közötti különbség. A krízishelyzetbe sodródott szülő kezdeményezésére – hatósági intézkedés nélkül – családba érkezett gyerek aktuális élethelyzete és pszichés állapota más gondoskodási tartalmat és megvalósítási formát hív elő a családból, mint a védelembe vett gyerek. Hiszen ha más a családba fogadás célja, az más eszköztárral és más kockázati tényezők mellett valósítható meg. A különböző célú befogadással családba érkezett gyerekek mások az aktuális szükségletei, tehát ellátása közben a családi nevelésnek más értékei kapnak nagyobb hangsúlyt.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a helyettes szülői szolgáltatás zökkenőmentes bevezetéséhez ma még hiányoznak a szakmai feltételek.

Ezért azt javasoljuk, hogy a helyettes szülői szolgáltatást ne tegyék kötelezővé az önkormányzatok számára.

Meggyőződünk róla a gyakorlatban, hogy ma még nem tisztáztak az ideiglenes gyermekfogadásra alkalmas helyettes szülői családok foglalkoztatásának és felkészítésének legalapvetőbb szakmai feltételei. A kudarccal végződő gyermekfogadások sorát és gyerekek kiszolgáltatottságát lehetne azzal megelőzni, ha nem küldenénk bizonytalan pályára segítséget kérő és segítségnyújtásra kész családokat.

IRODALOM

- Kovács Piroska: Gondolatok a helyettes szülői hálózat szervezéséről, szerepéről – Kézirat
 Pik Katalin: A Fehér Kereszt modell hatékonyságának vizsgálata – Kézirat
 Rabi Edina: Ugye, küldöd majd az anyukám? – Kézirat
 Révész Piroska: Fehér Kereszt modell – Prodomo füzetek 1995/1
 Révész Piroska: Gondolatok a helyettes szülői tevékenység gyakorlati bevezetéséről – Család, gyermek, ifjúság 1997/6
 Révész Piroska: A helyettes szülő és a Jeges-tenger – Kézirat